

ВСТУП

Відновлення економічного розвитку вітчизняних промислових підприємств у післякризовий період супроводжується об'єктивною необхідністю формувати і використовувати ефективні системи діагностики для оцінювання реального стану економічної захищеності підприємства як однієї з найважливіших сьогодні його властивостей, що відповідає за пролонгований стан захисту фінансово-економічної діяльності стратегічно важливих для держави суб'єктів господарювання.

Ця властивість формує нову економічну категорію щодо поглибленого розуміння її сутності та відрізняється від уже загальновідомого поняття “економічна безпека підприємства” звуженою вибіркою складових суто економічного призначення, займаючи нижчу ієрархічну ланку. Це дає змогу через модифікований її кількісний вимір з більшою точністю для підприємства оцінити можливість протистояти наслідкам впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ на його фінансово-економічну діяльність. Повноцінний захист у разі законних видів господарювання та виявлення елементів “тіньової” діяльності має супроводжуватися ідентифікацією певних видів економічних злочинів, що перешкоджають цілісності економічної захищеності як окремого суб'єкта господарювання, так і економічній безпеці держави загалом.

Більшість економічних негараздів у діяльності підприємств, які складно передбачити, фіксуються за допомогою діагностики їх стану економічної захищеності і проявляються в хаотичних і не завжди передбачених динамічних коливаннях фінансово-економічних показників через їх відхилення від діапазону нормативних значень. Діагностика завжди являла собою поглиблений процес розпізнавання й виявлення негативних явищ або процесів у діяльності будь-якого підприємства на основі помічених локальних змін. Це сприяє адекватному і вчасному контролю за правомірною і продуктивною діяльністю суб'єкта господарювання з метою подальшого його функціонування і можливості стабілізації ситуації з виходом на вищий рівень економічного захисту.

Метою монографії є формування систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства за участі оптимального набору послідовних діагностичних дій та їх використання для перевірки стану інноваційного, фінансово-кредитного та інвестиційного захисту господарюючого суб'єкта. Ці складові строго економічного захисту максимально щільно, на відміну від інших складових безпеки, кореспондуються з інтегрованим рівнем економічної захищеності та загальним ступенем проблемності підприємства за допомогою сформованого інструментарію: диференційованого відбору оцінкових критеріїв, принципів або показників-індикаторів. Це допомагає перевірити в певний момент рівень економічної захищеності і встановити його категорію: “низький”, “середній” або

“високий”, доводячи, що навіть у разі абсолютної фінансової стійкості підприємства його економічний захист не завжди застрахований від мінімального значення.

Рекомендовані системи діагностики економічної захищеності промислового підприємства – це сукупність запропонованих системних діагностичних методів, які у будь-якому випадку взаємодіють і доповнюють один одного. На практиці їх можна використовувати як поодиночі, так і в комплексі, досягаючи при цьому цілісності та повноти діагностики економічної захищеності. До складу цих систем входять методи системно-комплексної та структурно-функціональної діагностики економічної захищеності підприємства.

Своєю чергою, для вирішення завдань ефективної діагностики економічної захищеності господарюючого суб'єкта необхідно використовувати концептуальний підхід щодо системного забезпечення його економічного захисту, який відображає якість діючого економічного потенціалу підприємства і має на меті обов'язковий та одночасний контроль за всіма етапами цього процесу з виділенням етапу діагностики кількісного виміру його об'єктивного рівня, за яким можна раціонально управляти підприємницькою діяльністю і виходити на найвищий рівень забезпечення економічної безпеки держави.

Сьогодні немає єдиних універсальних підходів до визначення категорії “економічна захищеність промислового підприємства” та методів її діагностування, на відміну від категорії “економічна безпека підприємства” вищого ієрархічного поділу. Незважаючи на відмінність між цими категоріями, концептуальні засади діагностики економічної захищеності не можна розглядати, не враховуючи вже існуючих підходів до діагностики діяльності підприємств та їх економічної безпеки. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти у сфері діагностики економічної безпеки підприємств характеризуються значною різноманітністю нормативного, методичного, інформаційного забезпечення і процесуального виконання, що не фіксує їх універсальності й не виділяє діагностики такої незалежної і цілеспрямовано звуженої категорії безпеки, як “економічна захищеність”. Ця категорія передбачає оптимальну кількість складових для оцінювання основних результативних економічних сфер діяльності підприємства з додатковим елементом розпізнавання на ньому незаконних видів господарської діяльності, що коригує об'єктивність стану його захищеності та робить процес діагностики нововведеної економічної категорії максимально ефективним за часом виконання і за точністю обчислення.

У монографії викладено концептуальні, теоретично-методологічні та прикладні засади систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства у складі забезпечення його інтегрованого економічного захисту для створення умов ефективного і вчасного контролю на етапі прийняття виважених рішень для стабілізації економічної ситуації у післякризовий період за допомогою

раціональних дій. Це дало змогу уточнити категорійний апарат у сфері системного захисту економічної діяльності промислового підприємства; обґрунтувати розуміння сутності категорії “економічна захищеність” та виділити її незалежну позицію для ефективної діагностики; сформувати методологію управління економічною захищеністю промислового підприємства як складової національного захисту економіки; обґрунтувати необхідність введення обов’язкового діагностичного контролю цієї економічної категорії в системі функціонування промислового підприємства, навіть з підозрою на незаконну підприємницьку діяльність; побудувати концепцію цільового забезпечення економічної захищеності підприємства в процесі її системного діагностичного оцінювання; виявити можливі види діагностики економічної захищеності промислового підприємства; запропонувати економіко-математичні методи для контролю точності результатів діагностики економічної захищеності; сформувати аналітичний інструментарій на основі показників-індикаторів для діагностики рівнів складових економічної захищеності; розробити для використання прикладні методи діагностики економічної захищеності для промислового підприємства; запропонувати локалізовану шкалу кількісного виміру рівня економічної захищеності господарюючого суб’єкта; удосконалити процес управління розвитком проблемного підприємства на основі інформаційних даних про діагностований рівень економічної захищеності; дослідити, які кількісні методи та критерії дають змогу управляти і контролювати оптимальний рівень економічної захищеності; дослідити реакцію внутрішнього і зовнішнього середовищ на діагностовану величину рівня економічної захищеності суб’єкта господарювання та перевірити запропоновані методи діагностики рівня економічної захищеності на прикладі функціонування вітчизняних промислових підприємств.

Методологічна основа досліджень, які були використані у монографії, ґрунтується на таких методах, як: метод морфологічного аналізу – для уточнення понятійно-категорійного апарату за проблемою в розрізі розуміння сутності категорій: “економічна захищеність”, “інноваційна захищеність”, “фінансово-кредитна захищеність”, “інвестиційна захищеність”, “діагностика економічної захищеності”, “системно-комплексна діагностика економічної захищеності”, “структурно-функціональна діагностика економічної захищеності” промислового підприємства; метод узагальнення – для формування методології управління економічною захищеністю підприємства в системі забезпечення економічної безпеки держави, узагальнення принципів досягнення економічної захищеності підприємства з ієрархічним поділом принципів економічної стабільності, побудови узагальненого поетапного механізму структурно-функціональної діагностики рівня економічної захищеності підприємства, узагальнення видів економічних злочинів у сфері підприємництва, які порушують об’єктивний стан економічної захищеності; метод систематизації – для формування концепції цільового забезпечення економічної захищеності промислового підприємства в процесі побудови систем її

діагностичного оцінювання і формування системно-комплексної діагностики економічної захищеності; метод аналізу та синтезу – для дослідження нормативно-правової бази у сфері забезпечення інтегрованої економічної захищеності (загалом і за окремими складовими) та методів її діагностики з урахуванням стимулюючих та дестимулюючих чинників впливу, для дослідження масиву показників оцінювання економічної, виробничої, фінансової та інвестиційної ефективності інновацій у структурі формування показників-індикаторів інноваційного захисту, для диференціації ознак ідентифікації елементів “тіньової” діяльності на підприємстві; метод групування – для відбору структурних властивостей підприємства, що безпосередньо впливають на економічну захищеність промислового підприємства, відбору показників-індикаторів для оцінювання стану інноваційного, фінансово-кредитного та інвестиційного захисту, для інтеграції економічних критеріїв під час контролю за їх виконанням і впливу на якість системно-комплексної діагностики економічної захищеності підприємства; метод кластерного групування – для диференціації регіонів країни за обсягом реалізованої промислової продукції та кількістю скоєних економічних злочинів; метод статистичного аналізу – для аналізу розвитку галузей економіки, аналізу діяльності окремих промислових підприємств України та Львівської області в процесі формування підходів щодо стабілізації економічної захищеності; аналітичний і структурно-логічний метод – для розроблення прикладного методу структурно-функціональної діагностики рівня економічної захищеності промислового підприємства; метод експертних оцінок – для оцінювання ризику недовиконання етапів інноваційного проекту в системі діагностики інноваційної захищеності промислового підприємства; метод анкетування – для визначення фактичного рівня психологічного клімату в групі винахідницької діяльності на підприємстві для розрахунку рівня винахідницької діяльності в системі діагностики інноваційної захищеності; метод оцінювання – для формування економіко-математичних моделей оцінювання фінансово-економічних показників, критеріїв та визначення виду фінансової стійкості досліджуваних підприємств у системі контролю за комерційною діяльністю та впливу на результат структурно-функціональної діагностики економічної захищеності підприємства, для виявлення факту приховування валютної виручки у фінансово-господарській діяльності підприємства за контрольною моделлю самофінансування, для оцінювання реакції внутрішнього та зовнішнього середовищ на поточну діагностовану величину рівня економічного захисту підприємства; метод прогнозування – для побудови лінійної, логарифмічної, експоненціальної, ступеневі і поліноміальної трендових залежностей в процесі прогнозу сукупних доходів і величини діагностованого рівня економічної захищеності досліджуваних промислових підприємств; кореляційно-регресійний метод – для визначення коефіцієнта кореляції у разі встановлення функціональних залежностей між сукупними доходами і витратами підприємства та для виявлення

максимального ступеня кореляційної залежності між категоріями профільних складових економічної захищеності та кількісним виміром інтегрованої розрахункової величини, обчисленою за методом середньгеометричного значення; метод інтерполяції – для контролю рівня економічної захищеності підприємства при встановленні взаємозалежності між запланованим ризиком інвестування й очікуваним доходом за суворого дотримання умови вигідності капіталовкладень; метод фазових траєкторій – для дослідження динаміки планових і фактичних значень витрат підприємства та їх графічного представлення на площині; методи оптимізації, зокрема метод оптимізації Лагранжа–Понтрягіна – для моделювання процесу оптимального управління рівнем економічної захищеності в умовах економічного зростання підприємства, метод класичної оптимізації – для визначення оптимальної величини доходності господарюючого суб'єкта при прийнятті рішення про необхідність залучення кредиту при поточному значенні валового доходу і відсотковій ставці без впливу на погіршення економічної захищеності, при виявленні мінімальних відхилень фінансово-економічних показників від нормативних значень за обмежений часовий інтервал, метод скалярної оптимізації і метод оптимізації Парето – для дослідження критеріїв (принципів) оптимальності при прийнятті економічних рішень про зміну стану економічної захищеності на підприємстві, метод критеріальної оптимізації – для визначення ступеня проблемності підприємства на основі діагностованого рівня економічної захищеності за критеріями Вальда, Гурвіца, Сейвіджа і для дослідження переходу від рівномірної оптимізації до диференціальної при аналізі концепції оптимальності прийняття економічних рішень стосовно захисту підприємницької діяльності; метод трансверсальності – для кількісної системно-комплексної діагностики рівня економічної захищеності промислового підприємства на основі результату оцінювання відповідності оптимальним критеріям ефективності підприємницької діяльності; матричний метод – для структурного матричного розподілу принципів досягнення економічної стабільності підприємства, які диференційовано максимально або мінімально впливають на рівень забезпечення економічної захищеності через оцінку наближення до центральної матричної діагоналі і для визначення величини допустимої розрахункової похибки при структурно-функціональній діагностиці економічної захищеності підприємства на основі матриці ймовірнісних переходів з фіксацією ймовірності нейтралізації загроз, які надійшли у простір підприємства; ідентифікаторний метод – для встановлення числових ідентифікаторів у процесі фіксації відхилень уявних фактичних показників від нормативних значень при імітації визначення рівня фінансово-кредитної захищеності підприємства, для трансформації якості стану інноваційності та достатності інвестицій у числовий модифікатор для моделювання стану економічної захищеності групи промислових підприємств, для ідентифікації додаткового дестабілізуючого впливу на складові економічної захищеності за видом виявленого і доведеного на підприємстві еко-

номічного злочину; графічний метод – для наочного подання теоретичного, методичного і статистичного матеріалу; метод графічно-кількісного моделювання – для візуального подання кількісно змодельованого стану економічної захищеності промислових підприємств однієї галузевої належності у поверхню багатокутника, побудованого на основі застосування ідентифікаторного методу і редактора Microsoft Excel.

Інформаційною базою дослідження у монографії є: 1) наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів у сфері діагностики, оцінювання, аналізу, управління, забезпечення економічного захисту підприємств з виходом на рівень інтегрованої безпеки; 2) статистичні дані Державного комітету статистики України про стан і розвиток галузей промисловості, Головного управління статистики у Львівській області про зареєстровані промислові підприємства Львівщини та динаміку їх основних показників розвитку по області, Департаменту інформаційних технологій МВС України про розподіл кількості економічних злочинів за видами і за регіонами України; 3) фінансова звітність окремих промислових підприємств відкритого доступу та результати опитування керівників фінансових підрозділів промислових підприємств; 4) нормативно-правові акти, інформацію з яких використовували для формування системних підходів щодо розроблення методів діагностики складових економічної захищеності за сферами інноваційного, фінансово-кредитного та інвестиційного захисту та виявлення елементів “тіньової” діяльності в процесі функціонування підприємства за різними “життєвими” циклами; 5) ресурсна база мережі Інтернет.

Одержані результати полягають у комплексному вирішенні наукової проблеми, а саме розробленні теоретико-методологічних та прикладних положень з формування і використання систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства. Основними результатами, які викладено у монографії, слід вважати такі: сформовано концептуальний підхід до виділення незалежної позиції поняття “економічна захищеність” з категорії вищого ієрархічного рівня “економічна безпека” промислового підприємства за методом підбору оптимальної кількості складових для побудови цільових систем діагностичного оцінювання рівня захисту фінансово-економічної діяльності підприємства; розроблено теоретико-методологічні та прикладні засади системно-комплексної діагностики економічної захищеності промислового підприємства на основі інтеграції критеріїв прийняття оптимальних економічних рішень про контроль ефективності функціонування підприємства і властивості трансверсальності; розроблено теоретико-методологічні та прикладні засади структурно-функціональної діагностики економічної захищеності промислового підприємства на основі фіксації сумарного дестабілізуючого впливу факторів на результати фінансово-економічної діяльності за рахунок відхилень показників-індикаторів від діапазону нормативних значень з додатковою кількісною ідентифікацією впливу на об’єктивність інтегрованого

захисту виявлених на підприємстві економічних злочинів; запропоновано механізм виявлення приховування валютної виручки в умовах нестабільного стану економічної захищеності підприємства, що функціонує в умовах самофінансування; запропоновано метод визначення допустимої розрахункової похибки при структурно-функціональній діагностиці економічної захищеності підприємства, яка робить стан захисту незмінним у визначених межах допустимого коливання його рівня; удосконалено понятійно-категорійний апарат теоретичних положень формування систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства, що дало можливість уточнити поняття: “економічна захищеність”, “діагностика економічної захищеності”, “діагностика рівня економічної захищеності”, “системно-комплексна діагностика економічної захищеності”, “структурно-функціональна діагностика економічної захищеності”; удосконалено методологію виявлення на промислових підприємствах елементів “тіньової” діяльності, які погіршують стан економічного захисту через фіксацію порушень економічної рівноваги, спричинених ефектами самодетермінації, гіперселекції, хредним ефектом, ефектом “залежності від траєкторії попереднього розвитку” підприємства і доповненим ефектом “прояву теорії катастроф”; розроблено концепцію цільового забезпечення економічної захищеності промислового підприємства в процесі побудови його системного діагностичного оцінювання; удосконалено підхід до графічно-кількісного моделювання стану економічної захищеності промислових підприємств, які належать до однієї галузевої належності, через трансформацію якості їх станів інноваційності і достатності інвестицій у числовий модифікатор оцінювання для проведення порівняльного аналізу зі станом захисту суб’єктів господарювання інших галузей промисловості; удосконалено апарат формування аналітичного інструментарію для структурно-функціональної діагностики складових економічної захищеності підприємства на основі диференційованого відбору оцінкових показників-індикаторів, коригування діапазону їх нормативних значень в умовах післякризового періоду та переведення у відносні величини для досягнення збігу розмірностей всіх складових рівнів економічного захисту. Подальшого розвитку набули: інтеграція методу фазових траєкторій і методу визначення оптимальної величини дохідності промислового підприємства в системі уточнення результатів системно-комплексної діагностики його економічної захищеності; метод діагностики економічної захищеності підприємства за функцією стратегічного управління у межах досягнення принципів економічної стабільності; процес управління розвитком підприємства на основі результатів оцінювання ступеня його проблемності за інформаційними даними діагностованого рівня економічної захищеності; алгоритм формування процесу управління за реакцією внутрішнього і зовнішнього середовищ на діагностовану величину рівня економічної захищеності підприємства для контролю й вчасної нейтралізації негативних наслідків взаємозв’язку складових внутрішнього та зовнішнього середовищ із системою

забезпечення економічного захисту суб'єкта господарювання; методологія формування функціональної залежності тенденції зміни рівня економічної захищеності промислового підприємства від індексу інтенсивної конкуренції в системі оцінювання рентабельності ринку промислової продукції.

Монографія має теоретичну і прикладну цінність з огляду проведених досліджень і наповненості матеріалом і буде корисною як для науковців економічних спеціальностей, так і для фінансових аналітиків, менеджерів, маркетологів, викладачів, аспірантів, студентів, а також широкого кола осіб, які цікавляться інноваційними підходами щодо формування і використання сучасних систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства.